

İslam'da Sivil Din Ne Anlama Gelir?*

Can Ceylan

Yrd. Doç. Dr. | Medipol Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Öğretim Üyesi

liberal düşünce Yıl 20, Sayı 78, Bahar 2015, s.

Özet

Bu makalenin amacı, 'sivil din' kavramını İslâmî açıdan anlaşıldığı şekliyle yeniden tanımlamaktır. Bunun sebebi, sivil din kavramının, İslâm'ın yapısı içinde Hristiyanlıktakinden farklı bir anlam ifâde etmesidir. Bu makale açısından sivil din, Devlet tarafından değil, kişisel ve sivil toplum anlamında, dinin inananları tarafından desteklenmektedir. Sivil dinin sivil toplum tarafından desteklenmesi, onu olabildiğince liberal hâle getirmektedir. 'Sivil din' kavramını tanımlamaktaki amacım, İslâm dininin Devlet'in etkisi altında kalan yapısal şekline denge getirmek ve inananlarına, Devlet ile olumlu ya da olumsuz bir bağı bulunmayan sivil toplum anlayışındaki yapı üzerine inşa edilmiş bir anlayış sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sivil din, İslam, Hristiyanlık, Tarikat, Sivil Toplum Kuruluşları, Devlet

Abstract

In this paper the main point is to redefine 'civil religion' as it is understood from Islamic point of view. This is because civil religion in the structure of Islam makes different sense than it does in Christianity. Within the framework of this paper, civil religion is enforced not by the State but by its believers in personal and nongovernmental sense. Nongovernmental understanding of civil religion is what makes it empowered as liberally as possible. What I would like to put forward as to define "civil religion" is that it should be promoted to bring balance in the structural form of religion of Islam under the influence of the State and to provide its believers with understanding that is built upon nongovernmental formation which has no correlation with the State neither in negative nor positive sense.

Key Words: Civil Religion, Islam, Christianity, Tariqah, Nongovernmental Organization, State

* Bu makale hakem denetiminden geçmiştir.

1. Giriş

‘Sivil din’ özellikle, Batı kültürlerinde –dinin kurumsal bir şekli olarak– Kilise’nin çoğunlukla devletin yapısından ve kısmen de toplumun sosyokültürel yapısından uzaklaştığı dönemde ortaya çıkan bir kavramdır. Hristiyanlık yâni Katolisizm’den boşalan yeri dolduracak bir seçenek ve “kutsal din”in zıttı olarak ortaya çıkan “sivil din”, İslâm’daki karşılığından birçok farklılıklar arz etmektedir. Hristiyanlık açısından sivil din, kutsal dinin yerine geçmektedir. Ancak İslâmî açıdan sivil din, Devlet algısıyla hiçbir şekilde ilgisi olmayacak şekilde vahyedilmiş olan dindir.

Bir kavram olarak ‘sivil din’, Rousseau’nun 1762 yılında yayınlanan *Toplumsal Sözleşme* adlı eserinde ilk kullanılışından bu zamana kadar uzun bir evrim süreci geçirmiştir. Bu sürecin en uzun kısmı, Amerika Birleşik Devletleri’nin kurulmasındaki tarihî süreçte yaşanmıştır. Bellah’ın belirttiği gibi, bunda üç büyük ve önemli husus vardır (Couto and Weber, 2010:506). Bunu belirtmekteki amacın ayrıntıya girmek değil, bir kavram olarak sivil dinin açık ve İslâmî toplumlardaki dinî ihtiyaçları tanımlamak için kullanılmak üzere yeniden tanımlanmaya ve ıslah edilmeye uygun olduğunu göstermek ve sivil toplum anlayışındaki yönetim anlamında bir çözüm önermektir.

Bu makalenin amacı, ‘sivil din’ kavramını İslâmî açıdan anlaşıldığı şekliyle yeniden tanımlamaktır. Bunun sebebi, sivil din kavramının, İslâm’ın yapısı içinde, Hristiyanlıktakinden farklı bir anlam ifâde etmesidir. Sivil din, Devlet tarafından değil, kişisel ve sivil toplum anlamında dinin inananları tarafından desteklenmektedir. Sivil dinin sivil toplum tarafından desteklenmesi, onun olabildiğince liberal hale gelmesi demektir. Sivil dini ve “sivil ahlâkı, kilisenin azalan etkisinin yerini alacak sosyal bağlar” (Cuoto and Weber, 2010:508) olarak sunan Durkheim ve Rousseau’nun aksine, benim ‘sivil din’ kavramını tanımlamaktaki amacım, İslâm dininin Devlet’in etkisi altındaki yapısal şekline denge getirmek ve Müslümanlara, Devlet ile olumlu ya da olumsuz bir bağı bulunmayan sivil toplum anlayışındaki yapı üzerine inşa edilmiş olan anlayışı sunmaktır.

Bu sivil din anlayışı, yeni bir anlayıştır. Buradaki yeniliğin sebebi, kelimenin tam anlamıyla bir kavram olarak sivil dinin, “Din” olarak Hristiyanlığın sarsıldığı ve de inananların ve tâkipçilerin ihtiyaçlarını karşılamada ve sorularına cevap bulmada Kilise’nin gücünün yetersiz kaldığı bir ortamda ortaya çıkmış ve kullanılmış olmasıdır. Bununla birlikte sivil din, İslâm dünyasında Devlet’in güç ve hâkimiyetinin en üst noktada olduğu zamanda ortaya çıkmıştır. Bu olgunun ilk talihsiz örneği, İslâm târihinin ilk dönem-

lerinde Emevî hânedanı zamânında İslam devletin imkânlarını kullanarak, Müslümanların dinî inançlarına yeni ama tuhaf şekilde müdahaleler yapıldığı dönemde görülebilir.

Hristiyanlığın aksine İslâmiyet'teki sivil dinin sâdece sosyal değil, ferdî tarafları da vardır. Sivil din, İslâm'ın orijinal şeklidir. İnananlar, dinî inançlarını doğrudan Hz. Muhammed'ten gördükleri gibi uygulamada kişisel ve sosyal olarak özgürdürler.

İslâm târihi boyunca sivil din, yanlış anlaşılmalara ve yanlış algılanmalara mâruz kalmıştır. Sivil din, İslâm'ın alternatifi ve daha kötüsü, devlet tarafından korunan ve kollanan yıkıcı bir uygulaması olarak kabul edilmiştir. Sivil dinin kurumsal yapıları ve muhitleri olarak tarîkatlar, en serbest oldukları zamanda bile en azından gözetim altında tutulmuştur. Toplumun emniyet supabı çalışan tarîkatlar sosyal anlamda, devlet, hizmet edemeyecek kadar zayıf ve çâresiz ya da kendisinden başka alternatiflere yer vermeyecek kadar güçlü ve zirvede olduğu zamanlarda topluma hizmet etmişlerdir.

Bu arka plân da göstermektedir ki, sivil din İslâm'da sâdece teorik ve pratik olarak değil, aynı zamanda târihî, siyâsî ve kültürel anlamda da mevcuttur. İslâm'da sivil dinin yapısı ve içeriği elbette değişmiş ve şekil değiştirmiştir. Bu aynı zamanda onun farklı devir ve şartlarda varlığını sürdürebilmesi için gerekli ve kaçınılmaz olan özelliğidir. Ancak, içinde bulunduğumuz devirde, yerel şartlarda çalışabilmesi için küresel bir anlayışla ele alınmalıdır.

İslâm'daki sivil din anlayışında kutsal din ve sivil din ayırımı yoktur. İslâm'daki sivil dinin farkı şudur ki, sivil din kutsal dini de kapsar ama kendisiyle devlet arasına mesâfe koyar. Bunun amacı, devletin hâkimiyetini kutsal dinin kişisel, sosyal ve kültürel uygulamalarından uzak tutmaktır.

Bu çalışmadaki amacım bâzı tespitler yapmak ve İslâmî sivil dinin ihyâ edilmesi ve hayâtîyetini devam ettirmesi amacıyla kendisi ve temas içinde olduğu diğer inanç sistemlerinin menfaati adına bâzı önerilerde bulunmaktır. Bu tespitler elbette Machiavelli'den Bellah'a bütün literatürdeki sivil din tanımlarının karşılaştırmasını da içermektedir. Esâsen ve netice itibâriyle bu teşhisler, günlük hayattaki dinin sosyal anlamını netleştirmek için İslam temelli bir tanım ortaya koyma amacı taşımaktadır.

2. Bir Kavram Olarak Sivil Din

Bir kavram olarak sivil din, kavramın Amerikan anlayışı esas kabul edilmesiyle merkezî (kanon) bir anlam kazanır. Rusya (Kahla, 2014), Japonya (Michiaki, 2012) (Reader, 1994) veya İtalya (Bellah, 1980:86-118) (Ferrari, 2010) gibi,

sivil din kavramının yerel olarak gözlenebileceği birçok ülke olmasına rağmen, bu kavramın hem kurumsal hem de sosyal anlamda çıkış yeri Amerika Birleşik Devletleri'dir. Bu yüzden, sivil din kavramına Amerika'da ne anlama geldiği açısından bakmak daha aydınlatıcı ve daha tartışmaya açık olacaktır. Sivil din, Benjamin Franklin ve James Madison gibi kurucu babaların zamanlarından başlayarak Birleşik Devletleri'nde bir devlet meselesi olmuştur.

Kavram olarak sivil din, *Sosyal Sözleşme* adlı eserinde Rousseau tarafında müstakil bir bölümde ele alınmıştır. Rousseau'nun "sivil" kavramına yaklaşımı ve "sivil" kavramını anlayışı, devlet-merkezlidir. Bu temel eserinde Rousseau, sivil dine bir çeşit siyâsî bir misyon yüklemektedir. Rousseau'nun yaklaşımında bir devletin sivil dini, vatandaşlarına inanç özgürlüğü vermenin yanında diğer inanç sistemlerine de hoşgörü sağlar. Ancak Rousseau'nun sivil din anlayışında, istisnâsız bir hoşgörü ve merhamet yoktur. Yâni insanlar, toplumun ortak iyiliği için yapılmış kurallara ve kanunlara itaat etmezlerse cezâlandırılırlar. Rousseau'daki sivil din kavramının anlamı değişmiş ve yeniden tanımlanmıştır. Bunun sebebi, hoşgörü dini olan sivil din anlayışının tam aksi yöne yani, hoşgörüsüzlüğe dönüşmüş olmasıdır. Şimdilerde sivil din kavramı, Rousseau'nun "*de la religion civile*" diye tanımladığı kavramdan çok farklıdır.

2.1. "Sivil"in Kelime Anlamı

"Sivil" kavramının en kısa tanımında bireylerin ve kurumların devletten bağımsızlığı söz konusudur. İngilizce'de "sivil" (civil) ve medeniyet (civilization) kelimeleri semantik olarak birbirine yakındır, ama "medeniyet" daha çok, her hangi bir devlet sistemiyle yönetilen bir toplumu akla getirmektedir. Ayrıca "sivil" kelimesi anlam bakımından kurumsallığa işâret eder, ama sivil anlamda kurumsallık çok daha gelişmiş ve karmaşık bir içeriğe sâhiptir. Şurası kaçınılmaz bir sonuçtur ki, devlet anlayışının ötesine geçebilmek için öncelikle devletin varlığı şarttır. Bu anlam ilişkisi, bu çalışmanın içeriğinin iki ana parçası olan "sivil" ve "din" kelimeleri arasında da görülebilir.

3. Sivil ve Din

Günümüzde sivil din, sivil toplum ile birlikte anılmaktadır. Ayrıca sivil toplum, özgürlük (liberty) kavramının da eş anlamlısıdır ve özgürlüğün olduğu toplumlar üç ana sivil unsurun ortaya çıkardığı sosyal bir sermayeye sahip olurlar: "Özgürlük bireylere adanmış, sorumluluk duygusu taşınan ve güvenlik duygusunun hakim olduğu bir yaşam sürmenin yollarını öğretir" (Ferrari, 2011:30). Burada aklımıza şu soru gelebilir: Kişiyi/kişileri adanmışlık

ve sorumluluk sâhibi bir hayat yaşamaya kim ve/veya ne ikna edebilir? Bu sorunun cevâbı, din ve de sivil din ile sivil toplumun kesişme noktasıdır. Cevap, temelde ilâhî vahye dayalı dinlerdir. Yâni, insandaki sorumluluk Allah tarafından verilir. Diğer bir deyişle, “bireysel sorumluluk duygusu ve diğer bireylerle güvene dayalı bir ilişki yapısı içinde herkesin iyiliğini amaç edinmiş bir adanmışlık, Allah’ın insanlara verdiği ahde vefa duygusunun idrak edilmesiyle ortaya çıkar” (Ferrari, 2011:31).

Dinin toplumdaki önemi ve işlevi, tarih boyunca birçok önde gelen isim tarafından vurgulanmıştır. “Toplum, dinî bir fenomendir” der Durkheim ve şu soruyu sorar “Hz. İsa’nın hayâtındaki önemli bir günü anmak için bir araya gelen Hristiyanlar ile ulusal bir günü kutlamak için toplanan vatandaşlar arasında ne fark vardır?” (Bellah, 1980:139-140). Bu soru bir cevap almak için değil, bâzı “ulusal” ritüellerin birçok benzer hâdise gibi dinî bir zemini olduğunu belirtmek için sorulmuştur. Zira Gramsci’nin belirttiği gibi din, ideoloji ya da siyâsî görüşlerin de üstünde “birleştirici ve koruyucu”dur” (Bellah, 1980:89).

3.1. Karşılaştırmalı Bir Örnek: ABD’de Sivil Din

Amerika Birleşik Devletleri’nin kurucu babalarının söylediklerinden anlaşılacağı gibi din, son derece ciddi, özlü ve birleştiricidir” (Ataman, 2014:153) ve geçmişi, bugünü ve geleceği birleştirme bilincini oluşturur. Bloom ve Fogel belirttiği gibi din, amaç ve hedef duygusu oluşturmaya yarar (Breslauer, 2005:2). Dahası dinler, toplumlara sâdece etik değerler değil, iyi işleyen bir sivil düzen için gerekli olan moral unsurları da verirler. Burada sivil düzen ile dinin birbirinin yerine geçtiğini görebiliriz. Din olarak sivil düzen, toplumu birlik ve berâberlik içinde tutan şeydir. Dinin bu işlevi sâdece din, sivil ise mümkündür. Tasavvuf’ta buna, kesret’te vahdet ve vahdet’te kesret denir.

ABD’de birbirinden çok farklı dinî uygulamaları görmek mümkündür, ama Ataman’ın iddia ettiği gibi, bu farklılık sâdece “kendi kiliselerinin içinde”dir. “Dışarı”, WASP (Beyaz Anglo Sakson Beyaz) hâkimiyeti altındadır ve bu tek biçimlilik, bu hakim güce muhalif olan her hangi başka bir dinî ifâdeye izin vermemektedir. “Muhalif”, “farklı” olarak değil, umumun menfaatine bir tehdit olarak algılanır. (Ataman, 2014:155-156) Bu iddia, Will Herberg’in yaklaşımı ile desteklenebilir. “Herberg’in bir dindarlık çeşidi olarak sivil din anlayışında, Amerikan vatanseverlik ve ulusal yaşam anlayışını birbirinden ayırmak mümkün değildir” (Breslauer, 2005:7). Bu yüzden ABD’deki sivil din, değil bir çeşit “ahdî din”dir, çünkü Breslauer’in de dediği gibi “sivil din, bir ulusun kendi amaçları için tâyin edilmiş bir din iken, ahdî din, ulusal düze-

nin yapısını oluşturur. Sivil din, toplumun değer ve hedeflerini yansıtır; ahdî din ise, siyâsî ve sosyal liderlerin ilâhî irâde tarafından tasvip edilen değer ve hedefleri icra etmesini gerektirir” (Breslauer, 2005:7). Bu yaklaşıma göre, sivil din insânî; ahdî din ise kutsaldır ve Tanrı'nın irâdesine dayanır. Ahdî din, statükoya karşıdır; toplumun dönüşmesini ister ve kendi değerlerini toplum düzenine empoze eder. Bu din anlayışı, ABD'deki topluma uyum sağlama durumunda olan Yahudilerin oluşturduğu bir din formudur. Bunu yapmanın en iyi yolu da “sivil” ile “din” kavramlarını ayırmaktır. Zira din, insânî değildir ve Hristiyanların menfaati içindir. (Breslauer, 2005:7-8) Breslauer bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Yahudiler, toplumu şekillendiren Ahdî din anlayışını değiştirmişler ve bunun yerine sivil dindarlığın bir şeklini oluşturmuşlardır” (...) “Amerikan olmak politik sekülerizmi benimsemeyi ve “din”i kültürel değer ve amaçların bir yaratıcısı değil destekçisi olarak görmeyi gerektirir. Ahdî olan, sivil düzen için feda edilmiştir” (Breslauer, 2005:8).

Diğer bir ifadeyle, Amerikan sivil düzeni, ahdî dinin yerine geçmiştir.

3.2. İslâm'da Sivil Din

ABD'deki uygulamalardan farklı olarak, İslâmiyet'te birlik – tek biçimlilik değil – câminin içindedir ve farklı din uygulamalar, şiddete yönlendirmediği sürece, serbesttir. Değişik dinî câmia ve cemaatlere mensup olanlar, namaz kılmak için bütün câmilere gidebilir. Bunun yanında, İslâm'ın temel akidelelerinin sınırlarını aşmadıkları sürece, İslâm'ın farklı yorumlarını ortaya koyan ritüellerini yapabilirler. Ayrıca İslâm, diğer dinlere mensup olanlara kamunun genel menfaatine tehdit oluşturmadıkları sürece, dinlerini yaşama ve ritüellerini yapma özgürlüğü tanır. Bu anlayış, Kur'ân-ı Kerim'deki “Senin dinin sana, benim benim bana” meâlindeki âyete dayanmaktadır. (*“Le kum dini kum ve liye dîn”*, Kâfirûn Sûresi 109/6). Bu bağlamda “sivil din”, kavramsal anlamı itibâriyle durağan bir yapıya sâhip değildir. Bu özelliğinin verdiği bir avantajla, her hangi bir toplumun ihtiyaçlarına cevap vermek üzere sosyal, siyâsî ve kültürel altyapısına adapte edilebilir. Bu, din olarak İslâm'ın temelinde var olan bir anlayıştır.

Bu makalenin bağlamı açısından, ABD'deki sivil din, İslâm'daki sivil din anlayışından farklı ve aksi yöndedir. ABD'de Amerikan sivil dini, Amerikan toplumunun ve devletinin sivil düzeni anlamına gelir. Sivil din üzerine kurulu olan Amerikan sivil toplumu, ortak amaç ve değerleri, beklenti ve görevleri ve de ortak vizyonu paylaşmaktan mahrumdur. Yâni, İslâmî sivil dinin özellikleri olan ahdî unsurlardan ve çeşitlilikten yoksundur. İslâmî sivil dinde, Alan Mittleman'a göre, sınırları bilme anlayışına dayanan “sivilite” yaklaşımı hâkimdir. (Mittleman, 2001:129)

İslâmiyet, devlet temelli değil de insan temelli olduğu için özünde sivildir ve ayrıca Allah'ın vahyine dayandığı için de ahdîdir.

İslâm'daki sivil din anlayışı, İslâm'ın kâide ve uygulamalarının mevcut hâl ve dönemin soru ve sorunlarına nasıl cevap verdiği noktasına dayanmaktadır. Sivil din, İslâm'ın faal olan, o anki zamânın gözlüğünden bakma anlayışına dayanır. Faal olan bir zaman aralığında (şimdiki zamanda) olanlar, geçmişte takılıp kalmış olan bir bakış açısıyla anlaşılabilir. Sivil dini İslâm'da kaçınılmaz yapan şey, sosyal hayatın sürekli bir evrim içinde olması sebebiyle, dinin yorumlamaya açık olması gerektiği ve kuralların, inanların ihtiyaç ve sorularına cevap verecek şekilde yeniden ele alınması gerektiğidir. İslâm'daki sivil din anlayışının bu özelliği, Kur'ân-ı Kerim'in tefsir edilme geleneğinin sebebidir. Geçmişte alınan ve uygulanan kararlar, birebir alınmamalı ve içinde bulunulan zamânın şartları dikkate alınarak yeniden değerlendirilmeli ve tartışılmalıdır. Şimdiki zaman, geçmişin kölesi yapılmamalıdır. Bu anlayış, hem kişisel hem de toplumsal anlamda özgürlük sunmaktadır. Bir birey ya da bir topluluk, başkalarına zarar vermedikleri sürece, neye inanacakları ve bu inancı nasıl uygulayacakları konusunda özgürdür. Bu yüzden İslâm'daki sivil din anlayışı her bir birey ve/veya topluluk için kendi has özelliktedir ve yerel, sosyal ve hatta küresel hâkimiyet ile hiçbir ilgisi yoktur.

Hem bir hukuk sistemi hem de bir dinî inanç sistemi olarak İslâm, sâdece müslümanların (sosyal, ekonomik, kişisel ve kişiler arası) hayatlarını değil, müslümanların gayri müslümlere ve bir İslâm devleti sınırı içindeki gayri müslümlerin diğer gayri müslümlere davranışlarını da düzenler. İslâm'ın sivilliliği, özellikle dinî açıdan farklı toplulukların birbirleriyle olan ilişkilerinde ortaya çıkar. Bunun sebebi, Hammond'un belirttiği gibi, "genel bir hukuk sisteminin, dinî açıdan farklı topluluklar arasındaki iletişimi düzenleyebildiği ölçüde gelişecek" (Bellah, 1980:122) olmasıdır. Bir sivil din olarak İslâm'ın bu özelliğinin ilk ve en önemli örneği, Hz. Muhammed'in Medine'ye hicret ettiğinde ilk yaptığı şeydir.

İslâm'da devlet nosyonu korumacı bir özelliğe sâhiptir (İnalçık, 2003:9) ve bu yüzden alışverişin (ticâret, güvenlik, üretim, pazar, vb) öncelikli bir yeri vardır. Bu, bizzat Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde Medine'nin yerli halkı ile yaptığı ve yepyeni şartlarla bir pazar oluşturan anlaşma ile ortaya konmuştur. Alışveriş tüccarlar, çiftçiler, köylüler ve zanaatkar tarafından yürütülmekteydi. Hz. Muhammed'in bu alışveriş ortamındaki iletişime verdiği öncelik göstermiştir ki, İslâm'ın ilk zamanlar sosyo-ekonomik ve siyâsî yapıya daha sonra da İslâmî devlet anlayışına olan yaklaşımın merkezi câmî değil, pazardır. Bu anlayış maalesef, İslâm hakkın-

da yapılan en meşhur film olan Çağrı'da (Mustafa Akad-1977) yanlış anlatılmaktadır. Bu filmde Hz. Muhammed, Medine'ye hicret ettiğinde ilk iş olarak bir mescit inşa ettirmiş gibi anlatılmaktadır. Halil İnalçık'ın belirttiği gibi (2003:17) pazarda dinî farklılıktaki değişik gruplar bir arada var olabilmiş ve var hâlâ var olabilmektedir.

3.2.1. Kubbe: İslâm'daki Sivil Dinin Sembolü

Hz. Muhammed, öncelikle Medine'nin yerel halkı ile bir anlaşma yapmış ve pazarı bu anlaşma şartlarına göre düzenlemiş olmasına rağmen, İslâm'ın fiziksel merkezi, yanında Hz. Muhammed'in evinin bulunduğu câmidir. Bu, çatısı olmayan basit bir yapıdır. Ancak günümüzde câmilerin en karakteristik özelliği kubbeli olmalarıdır. İslâm ve hatta Hristiyanlık öncesi dönemde Romalılar tarafından keşfedilip Roma'daki Pantheon ve İstanbul'daki Aya Sofya gibi binâlarda uygulanan mimârî bir form olmasına rağmen, kubbe İslâm'ın sembollerinden biri hâline gelmiştir.

Bir câminin kubbeli olması şart değildir. Bunun en önemli örneği Kâbe'nin etrâfındaki Mescid-i Haram'dır. Ancak kubbe, İslâmî bir semboldür ve altındaki her şeyin ve her insanın inanmakta veya inanmamakta özgür olduğu gözyüzünü ve sonsuzluğu temsil etmektedir. Çoğu kubbeli olan câmilerden her hangi birinde, müslümanlar ibâdetlerini yerine getirebilir. Bir câmide, her müslüman, sosyal statüleri ne olursa olsun, hangi ırktan ve etnik gruptan olursa olsun, omuz omuza saf tutup namaz kılabilir.

3.2.2. İslâm'daki Sivil Dinin Kurumsal Yapısı Olarak Tarîkatlar

Tarîkatlar hakkındaki önyargılar, olumlu ya da olumsuz olabilir. Günümüz İslâmî toplumlarındaki yerlerine geçmeden önce, bu makalenin sınırları izin verdiği şartlarda, tarîkatların varlık sebeplerine değinmek istiyorum. Öncelikle belirtmekte yarar vardır ki, Hz. Muhammed hayattayken her hangi tarikat yoktu. Hz. Muhammed'in vefâtını tâkip eden iki yüz yıl içinde de her hangi tarikat olmamıştır. Tarîkatların ortaya çıkışı, ağırlıklı olarak siyâsî sebeplere dayanmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, Emevîler döneminde başlayan uygulamalar neticesinde İslâm'ın bir devlet dini hâline gelmesi sonucu ortaya çıkmışlardır. Bu dönemden başlayarak müslümanlar, dinî pratikleri yerine getirme konusunda devletin baskısına mâruz kalmışlardır. Özellikle Hz. Muhammed'i görmüş ve O'nun yaşayışına şâhit olmuş olanlar ve başta Ehl-i Beyt olmak üzere, Hz. Muhammed'in âilesine mensup olanlar, bu baskı sebebiyle huzur içinde değillerdi. Bunun sebebi, devletin yönetimini eline geçiren Muaviye ve âilesinin Ehl-i Beyt'i, devletin yönetiminde yer almak isteyecekleri zannıyla, kendi hâkimiyetlerine tehdit olarak görmesiydi. İslâm'ı

gerçek şekline yâni Hz. Muhammed'ten gördükleri gibi yaşamak isteyenler, bu soruna bir çözüm bulmak durumundaydılar.

Emevîler'den sonra Abbasî hânedanı zamânında da, benzer baskılar devam etmiştir. Hem siyâsî baskıya karşı çıkmak hem de İslâm'ın gerçek şeklinin devam etmesini sağlamak için, İslâm'ın sivil toplum içinde uygulanması yönünde bâzı yeni yollar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tamâmen doğal bir sonuçtu ve bunun göstergesi olarak milâdî dokuzuncu yüzyıldan itibaren Rifâîlik, Kâdirîlik, gibi birçok tarîkat ortaya çıkmaya başladı. Şunun da belirtilmesi gerekiyor ki, tarikatlar, siyâsî yapılar değildir ve resmî olarak ismini taşıdıkları kişiler tarafından kurulmamıştır. Örneğin Rifâîlik tarîkatı ismini Ahmed'er Rifâî'den, Kâdirîlik tarîkatı da Abdülkâdir Geylânî'den almıştır. Ancak bu tarikatlar, günümüzdeki her hangi bir kurum gibi, bu isimler tarafından kurulmamıştır. (Öngören, 2012:253-271) Bu isimler, günümüzden bir tâbir kullanılarak reformcu diyebileceğimiz, müceddidlerdir. Kendi devirlerinin soru ve sorunlarına açıklama ve yorumlar getirmişler ve teknik ifâdeyle ictihâd yapmışlardır (Açıkgenç, 1990:232). Yaptıkları bu yorumlar ve genel yaklaşımları talebeleri ve tâkipçileri tarafından önemsenmiştir. Tâkipçilerinin sayısı artıkça, bir anlamda ekolleşmiş ve tarîkat hâline gelmişlerdir.

Bu tarikatların ve en başta bu tarikatlara isimlerini veren kişilerin devletle hiçbir bağı yoktur. Hz. Muhammed'in yaşayışını örnek almışlar; kişisel ve sosyal olarak O'nun yaşayışını uygulamışlardır. (Konur, 2012:137-159) İslâmî yaşayış mutlak örneği olarak Hz. Muhammed'in yaptıkları yâni sünneti, İslâm'ın sivil kimliğini ortaya koymuştur. Hz. Muhammed, insanların yönetilmesi için her hangi bir siyâsî sistem önermemiştir. İnsanların kendilerine uygun yönetim şeklini yine kendileri bulmaları gerekir. Sivil din anlayışına göre bir İslâm toplumunda insanlar, nasıl yönetilecekleri konusunda, içinde buldukları şartları, ihtiyaçlarını ve imkânlarını dikkate almak durumunda olmuşlardır. Hz. Muhammed hayattayken, ciddî yönetim sorunlarıyla karşılaşmamıştır, çünkü Mekke'de "kabile demokrasisi" vardı (Kurt, 2001:108) ve ayrıca Hz. Muhammed'in tartışılmaz bir karizması vardır. Hz. Muhammed'ten sonra, Hz. Ebu Bekir, müslümanlar tarafından halife seçilmiştir. İslam, Arabistan dışında farklı bölgelere ulaştıkça, bu bölgelerdeki insanların kültür, gelenek, toplum yapıları ve mevcut yönetim şekilleri dikkate alınarak değişik yönetim şekilleri tercih edilmiştir.

3.2.3. Sivil Toplumda Tarikatlar

Kelime olarak "tarîkat", "yol" anlamına gelen "tarik" kelimesinin çoğuldur ve "yollar demektir. Tarîkat kelimesinin semantik anlamı bile, içindeki çok çeşitliliği göstermektedir.

Tarîkatlar, İslâm'ın sâdece dinî tarafında faal değildir. Her bir tarîkat, içinde buldukları toplumun sosyal ve ekonomik unsurları içinde rol alırlar. Bir tarîkate bağlı (intisab etmiş) olan kişiler (ehl-i tarîkler, dervişler) ticâret, çiftçilik, zanaatkârlık gibi birçok alanda yer alırlar. Tarîkatlar, kendi dönemlerinde birer sivil toplum kuruluşu olarak işlev görmüşlerdir. İntisab eden kişilere, kişisel ve sosyal anlamda âdiyet, adanmışlık, sorumluluk ve güvenlik duygusu vermişlerdir.

Bir derviş, bir tarîkate intisap etmeden önce, hangi tarîkate gireceği konusunda özgürdür. Tarîkatların kapısı herkese açıktır. Kendine uygun olduğunu düşündüğü tarîkatın dergâhındaki sosyal hayâtı ve bu tarîkate bağlı kişilerin yaşantısını gözlemleyen bir kişinin intisâbı bir süreç iştir. Bir tarîkate o tarîkatın bir dergâhı aracılığıyla giren kişi, bu süreç sonucunda kabul edildikten sonra, o tarîkatın kural ve kâidelerine göre yaşamayı da kabul etmiş demektir.

Tarîkatlarda “öteki” diye bir şey yoktur, çünkü her bir birey, kendi karakterine ve meşrebine uygun tarîkatı seçme şansına sâhiptir. Diğer tarîkatların hiçbir mensubu “öteki” değildir; bir kişinin tek farkı, yaratılışındaki ve onun birey yapan farklılıktır. Bu, Rousseau'nun sivil din tanımında belirtilen “hoşgörü”nün en büyük göstergesidir.

4. Sonuç

Bu makâlenin amacı, tarîkatların sivil kurumlar olarak İslâm'da nasıl işlev gördüğü hakkında ayrıntılı bilgi vermek değildir. Tarîkatlar hakkına böyle bir bilgi vermek için tasavvufun, değil bireysel bir makâlede incelenmesi, seri konferanslarda farklı alt başlıklarla derinlemesine incelenmesi ve tartışılması gerekir. Burada belirtmek istediğim husus, tarîkatların, İslâm'ın doğasında var olan sivil din anlayışının kurumsal bir ifâdesi olduğudur.

İslâm'ın kendisinden önceki semâvî dinlerle hiçbir ilgisi olmayan ve tamâmen original bir din olmaması sebebiyle belirtmek isterim ki sivil din, dinin bizzat kendisidir. Bu nokta “ her iki dünyalık” kavramıyla tanımlanabilir. Din, ne Machiavelli'ye referansla Hristiyanlık açısından “öbür dünyalık”, ne de Amerikan sivil din anlayışında belirtildiği gibi “bu dünyalık”tır (Gorski, 2012:3). Bu “her iki dünyalık” olma, tasavvufta ve tasavvufun kurumsal yapısı olan tarîkatlarda görülen bir özelliktir.

Tasavvuf ve onun kurumsal yapıları olarak tarîkatlar, kişiyi dini suiistimâl etmekten ve bir hâkimiyet aracı olarak kullanmaktadır alıkoyar. Tasavvuf, kişinin başkalarının hayâtıyla uğraşması değil, kendi hayâtını anlamlı kılma

yoludur. Tasavvufî bakış açısına sâhip olan biri, kimin cennete girip girmeyeceği ile ilgilenmez. Tasavvufta, insanoğlu bu dünyâda sona ulaşmaz; her an ve mekânda hakîkati arama sürecindedir. Kişi her zaman yoldadır ve her zaman bir oluş durumundadır. Bunun aksine devlet nosyonu, kişiye mükemmele ulaşmış, yerleşik ve sâbit bir durum sunma üzerine çalışır.

Tasavvufun kurumsal yapıları olarak tarîkatların değişik isimleri vardı. Bunlardan bâzıları Rifâîlik, Kâdirîlik, Şazelîlik, Mevlevîlik, Nakşimendîlik, Bayramîlik, Ekberîlik, Bektâşîlik, Yesevîlik, Halvetîlik, Safevîlik, Bedevîlik'tir. (Öngören, 2012:255-271) Bu isimlerin altında ana yol olarak bir tarîkatın alt kolları olan Sümbülîlik, Cerrâhîlik gibi birçok tarîkat da vardır. Ancak aynı tarîkatın ekolüne bağlı olsa da her bir tekke ve dergâh, diğerlerinden bağımsızdır. Merkezîyetçi bir anlayış ve uygulama yoktur. Bu, tarîkatların alt kollarına, faaliyet gösterdikleri bölgenin şartlarına uyum sağlama esnekliği vermektedir. Devletin baskısı bir tarafa, tekkeler bile kendi aralarında bir baskı unsuru oluşturamaz. Böylece din, hiç bir zaman her hangi tek bir gücün veya otoritenin hâkimiyetine girmez. Bu yapı, merkezîyetçi devlet anlayışına sâhip bir yönetim şekline kesinlikle muhaliftir ve toplumdaki liberal uygulamaların yanındadır. Elbette bunu günümüz terminolojisindeki liberalizm adına değil, özgürlükçü bir ruh ile yapar. İslâm'ın sivil uygulamasında tarîkatların varlığına işâret etmemin sebebi budur.

Diğer taraftan her hangi bir tarîkatın mensubu olarak dervişler, toplumdan ve sosyal hayattan kopuk yaşamazlar. İslâm'da ruhbanlık olmadığı için, İslâm'da sivil din uygulamaları, bir faaliyetin dinî ya da lâdinî olmasına bakılarak organize edilmez. Bir tarîkatın mensubu olmayıp da o tarîkatın mensuplarıyla iletişim içinde olanların soy, etnik kimlik ve dinlerinin önemi yoktur. Allah'ın yarattığı bir canlı olmak, saygı görmek için yeterli şarttır.

Hangi inanç sistemi olursa olsun bir din, ona inanların ihtiyaçlarına cevap verebilmesi için içinde bulunulan zaman ve mekânın rûhuna (*zeitgeist*) hitap edebilmeli ve adapte olabilmelidir. İslam bunu sivil din kurumu olarak tarîkatlar aracılığıyla yapmıştır. Bu, insanoğlunun inanç ve yaşantısından bağınazlığı uzun tutmak bir yoludur.

Modern dünyâda bu, insanlığın mutluluğu ve iyiliği için kurulan "sivil toplum kuruluşları" olarak isimlendirilmektedir. Hiç şüphe yok ki, İslâm'ın tabiatında var olan sivil din özelliği ve modern sivil toplum kuruluşları arasına birçok ortak nokta vardır. Kısaca, nasıl siyâsî partiler demokrasinin vazgeçilmez gereksinimi ise, kelimenin tam anlamıyla tarîkatlar da İslâm'ın orijinal hâlinde var olan sivil dini tezâhür ettirmek için gerekli kurumsal örneklerdir.

Kaynaklar

- Açıkgeç, Alparslan (1990). "The Thinker of Islamic Revival and Reform: Fazlur Rahman's Life and Thought (1919-1988)" in *Journal of Islamic Research*, Vol.4, No:4, October 1990, pp. 232-252.
- Ataman, Kemal (2014). "Sivil Din Üzerine Bir Söyleşi" in *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, vol.1, issue:2, pp.151-166.
- (Avaliable at: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/beuifd/article/view/5000087092> - Access on: 4.5.2015)
- Bellah, Robert N. and Philip E. Hammond (1980). *Varieties of Civil Religion*. Harper & Row Publishers, San Francisco.
- Breslauer, Daniel J. (2005). "Covenant and Civil Religion: Co-opting Religion and Religion Co-opted" in *Introduction: America as Religion Mad*. University of Kansas University. (Avaliable at: <http://kuscholarworks.ku.edu/handle/1808/366> - Access on: 19.04.2015)
- Cole, Wade M. (2011). "Civil Religion for World Society: The Direct and Diffuse Effects of Human Rights Treaties, 1981-2007"
- Cuoto, Richard and Eric Thomas Weber (2010) "Civil Religion", Chapter 57 in *Political and Civic Leadership: A Reference Handbook*, edited by Richard Couto, Washington, D.C.: Sage Press, p.505-512
- Ferrari, Alessandro (2010). "Civil Religion in Italy: A Mission Impossible?" in *The Goerge Washington International Law Review*, Vol.41, pp. 839-859. (avaliabile at: <http://docs.law.gwu.edu/stdg/gwilr/PDFs/41-4/5-%20Ferrari.pdf>) (Access on: 20.4.2015)
- Ferrari, Silvio (2011). "Religion and The Development of Civil Society" in *International Journal for Religious Freedom (ijrf)*, Vol. 4, issue 2, pp.29-36)
- Gorski, Philip S. (2010). *Civil Religion Today* (ARDA Guiding Paper Series). State College, PA: The Association of Religion Data Archives at The Pennsylvania State University, from <http://www.thearda.com/rrh/papers/guidingpapers.asp>.
- İnalçık, Halil (2003). "Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar", in *Bursa'da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-2*, (Ed. Nahit Kayabaşı), Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa.
- Kahla, Elina (2014). "Civil Religion in Russia" in HELDA - Digital Repository of the University of Helsinki.
- Avaliable at: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/136318/kahla_civil_religion.pdf?sequence=1 (Access on: 20.4.2015)
- Konur, Himmet (2012). "Zühdden Tasavvufa Geçiş" in *Tasavvuf – El Kitabı*. (Ed. Kadir Köse), Grafiker Yayınları, Ankara, pp.137-156.
- Kurt, Abdurrahman (2001). "Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yöntem İslam Öncesi Mekke Toplumu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* içinde, c.10, sayı:2, ss.97-122.
- Michiaki, Okuyama (2012). "Civil Religion in Japan?- Rethinking the Arguments and Their Implications" in *Religious Studies in Japan*, Vol.1, pp.61-77. Avaliable at: <http://jpars.org/online/wp-content/uploads/2012/04/RJSJ-1-OKUYAMA.pdf> (access on 20.4.2015)
- Mittleman, Alan (2001) "Pluralism: Identity, Civility, and the Common Good," in *Modern Judaism* Vol. 21, no. 2, p.129.
- Öngören, Reşat (2012). "Tasavvufun Kurumsallaşması" in *Tasavvuf – El Kitabı*. (Ed. Kadir

Köse), Grafiker Yayınları, Ankara. pp. 217-311.

Reader, Ian (1994). "Civil Religion in Japan" in *The Copenhagen Journal of Asian Studies*, Vol.9, pp. 9-31.